

עטרת זקנים בני בנים

- הקשרים בין הסבא והסבתא לנכדיהם.
- האם יש חובות הלכתיות בין הסבא והסבתא לנכדיהם.

בבואנו לדון בקשרים והמשמעות של הסבא והסבתא עם נכדיהם, ומתוך כך גם על הדורות הבאים, יש לעיין תחילה במצוות כיבוד הורים.

בשורשי מצוות כיבוד הורים אומר **ספר החינוך** (מצווה לג):

"שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עימו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלוקים ואנשים" – החינוך משתמש במילים קשות ביותר למי שאינו מכבד את הוריו, כיון שהעושה כן יש בו מידה רעה של כפיות טובה.

ובסוף דבריו: **"והעובר עליה (ולא מכבד את הוריו) ביטל מצוות עשה ועונשו גדול מאוד שנעשה מתנכר לאביו שבשמים"**.

מה טעמו של החינוך האומר שמי שאינו מכבד את הוריו נעשה מתנכר לה? ניחא אילו היה אומר שהוא ביטל מצוות עשה חשובה, אך מדוע הפליג בדבריו ומכנה את העובר **"כמתנכר לאביו שבשמים"**?

ניתן להשיב על שאלה זו מתוך דברי החינוך עצמו: **"ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד... כי הם הביאוהו לעולם, וגם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו. וכשיקבע זאת המידה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו... שהוציאו לאור העולם וסיפק צרכיו כל ימיו"**.

מבאר החינוך, כשאדם מכבד את הוריו הוא קונה את מידת הכרת הטוב וממילא הוא ידע להכיר טובה גם לה', **"מה אשיב לה' כל תגמולהי עלי"**, אך אם הוא מתנכר להוריו הוא מגלה שיש בו מידה רעה של כפיות טובה, וכפיות הטובה תשפיע עליו בכל הליכות חייו, גם כלפי רבש"ע. לכן כתב החינוך שהעובר על כיבוד הורים, נעשה כמתנכר לאביו שבשמים.

באר רבי יוסף אלבו בספר העיקרים (מאמר ג פרק כו) את חשיבות מצוות כיבוד הורים:

"ובעבור זה בא הדיבור החמישי שהוא כבוד את אביך ואת אמך להזהיר על הקבלה, רוצה לומר שימשך האדם לקבלת האבות, שזה עיקר כולל לכל הדתות שלא יצויר מציאותם אם לא יהיה האדם נשמע לקבלת האבות וחכמי הדת."

כיבוד הורים הינו יסוד בהעברת האמונה מדור לדור, "והגדת לבנך", ע"י כיבוד הורים הבן מכבד את הוריו ומכיר את המסורת העוברת מהאבות לבנים. • האם הנכד מחוייב לכבד את הסבא והסבתא? כמובן שמשום דרך ארץ יש לנהוג בהם כבוד, יש לברר האם יש גם מחוייבות הלכתית לכבד את הסבא והסבתא?

אם נאמנים עלינו דברי "ספר העיקרים" אז בודאי יש חובה לכבד גם סבא וסבתא, כחלק משרשרת העברת המסורת, וכן אם אנו מקבלים את היסוד של ספר החינוך שטעם מצוות כיבוד הורים הוא משום הכרת הטוב, אז גם כאן ברור שיש לכבד את הסבא והסבתא.

השו"ע לא מזכיר כבוד סבא, אך הרמ"א (יור"ד ר"מ סעיף כ"ד) מתייחס לכך ומביא שתי דעות בעניין, ופוסק למעשה שאדם חייב בכבוד אבי אביו.

"הגה: יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (מהרי"ק) ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו."

מקור דברי הרמ"א הם במהרי"ק שורש ל', העוסק בשאלת אמירת קדיש על הסבא, ופוסק, שאין לנכד לומר קדיש עבור אבי אביו (הסבא), כיון שלא מצינו בשום מקום בתורה חיוב כבוד הסבא, ולכן אין חיוב בכך, שכן התורה מצווה רק בכיבוד אב ואם. וכך מצאנו שהגמרא במסכת כתובות (קג ע"א) לומדת מפסוקים שיש חובה לכבד אבא, אמא, אשת האב, אח גדול וכדומה, אבל לא מביאה פסוק לכך שיש חובה לכבד את הסבא - מוכח שאין חובה כזאת. בעקבות כך פסק, שאין עניין שהנכד יגיד קדיש על סבו יותר מסתם אדם אחר.

ומה שהגמרא יבמות סב: אומרת "שבני בנים הרי הן כבנים". מקורו של כלל זה בהלכות הנוגעות למצוות פרייה ורבייה, הקובעות שאם מתו הבנים ונשארו בני בנים, קיים אדם מצוות פרייה ורבייה. שבני בנים הרי הם כבנים, ממנה אפשר להבין שכמו שהבן חייב לכבד את אביו, כך הנכד חייב לכבד

את סבו דחה המהרי"ק, שדין זה נאמר רק לעניין פריה ורביה, שכדי לצאת ידי חובת פריה ורביה צריך שיהיו גם נכדים, אבל אין זה מחייב את הנכד לכבד את הסבא, וז"ל:

"לפי הנראה לעניות דעתי, אין לבן הבן לומר קדיש בשביל זקנו יותר מאדם אחר, שהרי מצינו שאמירת הקדיש תלוי בחיוב הכבוד ולא מצינו בשום מקום שיתחייב, אלא בכבוד האב והאם ואשת אביו בחייו ובעל אימו בחייה ואחיו הגדול ומוכח להו מקראי, כדאמרינן בכתובות פרק הנושא, אבל בן בכבוד הזקן - זה לא מצינו בשום מקום."

אך הרמ"א בדרכי משה מביא את הרש"י על התורה ומסתמך עליו להלכתא. בבראשית על הפסוק **מו א נאמר - "ויזבח זבחים לאלוקי אביו יצחק"** ומבאר שם רש"י - (ע"פ המדרש) - **חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, (הסבא) לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם**, דקשה לרש"י מדוע לא כתוב ויזבח זבחים לאלוקי אבותיו, או לאלוקי אברהם ויצחק? מכאן שאברהם לא מוזכר, לומד רש"י שיש לכבד את אביו יותר מאת סבו. ומדייק מכאן הרמ"א שמחוייב בכבוד הסבא, אך בכבוד אביו יותר. (יש אחרונים האומרים שקשה לפסוק הלכה מתוך מדרש ופירוש רש"י על התורה).

הב"ח שם פסק כדברי הרמ"א שחייב בכבוד הסבא, כיון של ייתכן לומר שאדם חייב בכבוד אחיו הגדול ובכבוד חמיו כפי שהגמרא שם לומדת אך לא חייב בכבוד הסבא, אלא שחייב בכבוד אביו יותר מכבוד הסבא.

וראיה לכך מביא הב"ח מהתורה, שהסבא נקרא אבא, כפי שה' אומר ליעקב (בראשית כח' יג') **"אלוקי אברהם אביך ואלוקי יצחק הארץ.."** וכן בראשית מח טו **"ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק"**. לכן פשוט שחייב בכבוד הסבא.

גם הט"ז פסק שחייב בכבוד הסבא, וט"ז תמה על המהרי"ק ואומר שנראה שנעלם ממנו פירוש רש"י על החומש, ומוסיף הב"ח וכן מובא **"בבית לחם יהודה"** (הגהות על השו"ע), שאם הסבא עני כופין על הבן לזון את אביו ואם אין לבן אז הנכד מחוייב לזון את הסבא.

בהגהות **"יד אברהם"** לשו"ע ציין לדברי שו"ת רבי עקיבא איגר שהביא בשם ספר לוית חן שדברי המדרש שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, נאמרו רק בחיי האב, שאז עליו להעדיף כבוד אביו, אבל לאחר מותו אינו מחוייב כלל בכבוד זקנו.

והיסוד לדבריהם בסוגיא בקידושין בשאלה "אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים, איזה מהם קודם", ואמר ר' אליעזר "הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך". כלומר, מכיון שהאמא מחוייבת בכבוד האבא, כבוד האבא קודם לכבוד האמא. ולפי זה יש לומר שיסוד החיוב בכבוד זקנו הוא משום חיוב כיבוד אב. כלומר, מאחר שהאב חייב בכבוד אביו [הסבא] - ודאי שגם הנכד המחוייב בכבוד אביו, חייב בכבוד זקנו. אלא שכמובן, לפי סברא זו, החיוב בכבוד זקנו הוא רק בחייו של האב [המחוייב בכבוד הסב] אולם לאחר מותו, שוב אין לנכד חיוב בכבוד סבו. אבל נראה לי שדבריו של היד אברהם לא מוכרחים, דהרי לגבי האמא לא אמרינן שלאחר מות האב אינו מחוייב בכבוד האם, אלא שם אמרינן כשיש התנגשות בין כיבוד אב לכיבוד אם אמרינן שכבוד אב קודם, כי גם האם מחוייבת בכבוד האב, כך ניתן לומר כאן, כשיש התנגשות בין כיבוד אב לכיבוד סבא כבוד האב קודם, אך הכיבוד לעולם קיים גם לאחר מות האב.

ובשדה חמד (מערכת כף כלל קכא) הביא שמכח הסברא המתבארת בגמרא בקידושין - חיוב כבוד זקנו הוא מדאורייתא, שהרי 'קל וחומר' הוא דין דאורייתא, וחיוב כבוד זקנו נלמד מקל וחומר מאביו - אם האבא [יצחק] מחוייב לכבד את הסבא [אברהם, אביו של יצחק], קל וחומר שהנכד [יעקב] המצווה בכבוד אביו [יצחק] מחוייב בכבוד הסב [אברהם].

דעת השו"ע בנידון:

מרן השו"ע לא הביע דעתו בדין כבוד סבא שהביא הרמ"א, בשו"ת יחוה דעת (חלק ה' כללי השו"ע אות ו') מביא מחלוקת הפוסקים האם כשמרן אינו מביע דעתו לגבי דין המובא ברמ"א, האם על הנוהגים כמרן, לקבל את דין הרמ"א, או שהוא כמו כל פוסק אחר?

חלק מרבני צפון אפריקה בשו"ת ויאמר יצחק ובספר משכנות הרועים, שכאשר מרן לא כתב דעתו מקבלים את דין הרמ"א, לעומתם הרב כלפון כהן בספרו "הלכה למשה" כתב שאם הש"ך והט"ז חולקים על הרמ"א, לא נקטינן כדברי הרמ"א, כאן הט"ז והש"ך לא חלקו על הרמ"א - לכן נראה שלדעתו יהיו חייבים בכבוד הסב. למעשה פוסק "ביחוה דעת" לגבי כיבוד סבא שחייב לכבדם רק בקימה והידור ואין חובה לגבי שאר דברים.

הבן איש חי (שנה שניה פרשת שופטים) כותב שחייב בכבוד סבא וסבתא ולא חילק בין צורות הכיבוד.

לכאורה יש להוכיח כדברי המהרי"ק שאין חיוב לכבד את אבי אביו, מהגמרא במכות (יב), הגמרא שם עוסקת במקרה שאבא הרג את בנו, ודנה הגמרא האם הבן השני נעשה גואל דם או לא? דעה אחת אומרת שנעשה גואל דם ודעה שניה שאינו נעשה גואל דם. ופושטת הגמרא את הספק, ואומרת, לא קשיא זה נאמר בבנו, -שאסור לו להיות גואל הדם להרוג את האב, וזה בבן בנו- כיון שאין מוטלת עליו מצות כיבוד אב - יכול הוא להיות גואל הדם, ויהרוג את סבו.

וכן מובא ברמב"ם בהלכות ממרים- שהמקלל את הסבא, הרי זה כמקלל אחד משאר הקהל, וכתב הכסף משנה שם שהמקור לדברי הרמב"ם זו הגמרא במכות, ואלו ראיות לדברי המהרי"ק.

אך הבן איש חי בשו"ת תורה לשמה (סימן רס"ה)- שהגמרא במכות עוסקת במקרה שבו שהבן של ההרוג, שהוא הנכד של הרוצח נעשה גואל הדם עבור אביו, מכיון שכבוד אביו הוא מדאורייתא וכבוד סבו הוא מדרבנן, ולכן יכול להיות גואל דם של אביו.

הבן איש חי דן שם בשאלה האם מותר לנכד להקיז דם לסבו לשם רפואה, אע"ג שעושה בו חבורה? או דילמא כיון שאסור לעשות זאת לאביו הוא הדין שאסור לעשות זאת לסבו?

ותשובתו למסקנה, שכבוד הסבא הוא חיוב מדרבנן, ולכן אם היכה את סבו אינו חייב מיתה בחנק כפי מי שהיכה את אביו, ולכן מותר לנכד להקיז דם לסבו ולהוציא קוץ, אך אם יש מישהו אחר שיעשה תבא עליו ברכה.

מכל האמור נראה שאדם מחוייב בכבוד הסבא והסבתא, והיות שיש כאן ספיקה דאורייתא יש להזהר בכך, ובודאי משום דרך ארץ וכבוד זקני ישראל.

(במהלך המאמר הזכרתי בד"כ את הסבא מפאת הנוחות, אך ברוב המקרים אותם דינים חלים על הסבתא וכלפי הסבתא.)

חובות הסבא כלפי הנכדים

בפ"ק דקידושין (ז). אמר ריב"ל כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני שנא' והודעתם לבניך ולבני בניך וסמין ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב".

וכן כתב הטור- כשם שמצווה ללמד תורה את בנו כך מצווה ללמד לבן בנו. וכן פסק השו"ע. (יור"ד רמ"ה)

מבאר הרב סולבייצ'יק בהררי קדם חלק ב' סימן קכ"ב.

בגמרא בקידושין אומר ריב"ל שהמלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני, ונראה שיש בכך מעלה מיוחדת אפילו יותר מלימוד הבנים, כי הרי בחובת לימוד הבנים הגמרא בקידושין כט: לומדת מהפסוק ולמדתם אותם את בניכם את חובת האב ללמד את בנו תורה, ולא השוותה למעמד הר סיני?

נראה שניתן להבין את חובת הסבא מדברי הרמב"ן (בהשגות לספר המצוות מגין לאוין ב'):

"שנמנענו שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו אבל יהיה עינינו ולבנו שם כל הימים. והוא אמרו יתעלה השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב... והזהיר פן יסורו מן הלב מהודיעם לבנים ולבני בנים לדורות עולם, ואל תטעה בזה מפני דרשם בפירקא קמא דקידושין (דף ל') לבניך ולבני בניך בלימוד התורה לבני בנים, כי לימוד אמונת התורה הוא הלימוד בתורה, אבל נתבונן ונקח ראייה מדבריהם כי היא מצוה עולמית ועם כל הדורות ידבר בלא ישכחו ענין המעמד ההוא שהיה לכל אדם למראית עיניהם ושמיעת אזניהם ושיעתיקו זה מדור לדור לעולם".

מבאר הרב סולבייצ'יק- מדברי הרמב"ן עולה שיש שני חלקים ללימוד תורה עם הבנים.

א. חובת לימוד תורה ממצוות ולמדתם אותם את בניכם, ושיננתם לבניך.
ב. וחיוב נוסף "דהודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת בחורב",

לימוד אמונת התורה והאמונה במעמד הר סיני, ויש בכך קיום הלאו שלא נשכח את מעמד הר סיני.

לכן נ"ל לומר שעיקר החיוב של הסבא כלפי נכדיו היא העברת אמונת התורה, ואמיתות מעמד הר סיני שהוא יסוד האמונה, ולימוד התורה הרגיל זוהי עיקר חובת האב, ובתוך לימוד התורה כלול גם יסודות האמונה, אך תפקידו העיקרי של הסבא זה ללמד ולחנך על העברת המסורת.

נראה לומר שדברי הרמב"ן מתבארים באר היטב מתוך דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה.

וז"ל:

פרק א'. הלכה א'

נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד.

הלכה ב

כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חבירו.

הרמב"ם פותח את הלכות ת"ת בחיוב של האב ללמד תורה לבנו, ושל הסבא לבן בנו, והחובה על כל חכם ללמד תורה את התלמידים, אך ורק בפרק ג' עוסק במעלת לימוד התורה וחשיבות לימוד התורה.

פרק ג'

בשלושה כתרים נכתרו ישראל: כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות. כתר כהונה - זכה בו אהרן, שנאמר (במדבר כה יג): "והיתה לו ולזרעו אחריי ברית כהונת עולם".

כתר מלכות - זכה בו דויד, שנאמר (תהלים פט לז): "זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי".

כתר תורה - הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל, שנאמר (דברים לג ד):
"מורשה קהילת יעקב"; כל מי שירצה, יבוא וייטול.....הא למדת,
שכתר התורה גדול מכתר כהונה וכתר מלכות.

הלכה ב

אמרו חכמים: ממזר תלמיד חכמים קודם לכהן גדול עם הארץ,
שנאמר (משלי ג טו): "יקרה היא מפנינים" - יקרה היא מכהן גדול,
שנכנס לפניי לפנים.

הלכה ג

אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא
תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן, שהתלמוד מביא לידי מעשה.
לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום.

ויש לעיין בסדר ההלכות שכתב הרמב"ם?

נראה לומר שהרמב"ם מדגיש שעיקר חשיבות לימוד התורה, נובע מהיסוד
של העברת המסורת והתורה מדור לדור, כמובן שיש חשיבות עליונה ללימוד
תורה לכל אדם, אך עינין הלימוד של האדם הפרטי נובע מכך שהוא ילמד
תורה לדורות הבאים, לכן פשוט הוא שהסבא מחוייב ללמד תורה גם לנכדיו.
בענין זה מסופר על ר"ח מברסק, שאב ובנו רצו ללמוד תורה והיה להם
כסף רק שאחד מהם ילמד, מי קודם?

ולכאורה זו הלכה מפורשת ברמב"ם שהוא קודם לבנו, ורק אם הבן נבון
ומשכיל יותר מהאב הבן קודם, ובמקרה שהגיע לפני ר"ח האב והבן היו
שקולים ביכולות הלמידה, אך ר"ח פסק שהבן קודם, אף שגם האב היה חכם
ומשכיל כבנו, ולכאורה זה נגד גמרא ורמב"ם מפורשים?

ר"ח נימק שהוא מכיר היטב את האבא, והאבא אכן יכול ללמוד טוב, אך
מ"מ אין כח בידו להנחיל את התורה לדורות הבאים או לאחרים ולבן יש
לו יותר יכולות ללמד את האחרים. אם כן נראה מכאן שיסוד גדול בלימוד
התורה זו החובה והיכולת להעביר את התורה הלאה מדור לדור, וזהו חלק
משמעותי במצוות תלמוד תורה.

• האם לסבא יש חובה להוצאה ממונית עבור תלמוד תורה של
נכדיו? האם זוהי חובתו של הסבא לשלם שכר לימוד לבית ספר
יהודי עבור נכדו?

הגמרא מספרת על רבי יהושע בן לוי שפעם רבי חייא הבחין בו רץ ברחוב

עם סדין על הראש וממהר לקחת את נכדו לבית הספר. בדרך כלל הוא הלך עם 'סודר' על ראשו, כלומר, הכובע השגרתי שנהגו ללבוש באותה עת. אבל באותו בוקר הוא ראה אותו רץ עם סמרטוט על הראש...

שאל אותו רבי חייא לפרש הדבר, מה הריצה הבהולה הזאת? וכי לא הייתה לך שהות לחבוש את הכובע הרגיל ומיהרת להניח משהו על הראש ולרוץ עם הנכד לבית הספר?

ענה לו רבי יהושע בן לוי: כתוב בתורה "והודעתם לבניך ולבני בניך, וסמך לי יום אשר עמדת לפני ה' אלוך בחורב" (דברים ד, ט). ומכאן אנו למדים שכל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני. רבי יהושע בן לוי אומר, שכאשר סבא מלמד את נכדו תורה, הרי זה כאילו הוא עומד בהר סיני ומקבל את התורה מהקב"ה. הר סיני מסמל את קבלת ומסירת התורה מדור לדור, "משה קיבל תורה מסיני", וכאשר סבא מלמד תורה את נכדו - הרי הוא ממשיך את המסורת שהתחילה בהר סיני. מאותו יום שרבי חייא שמע את הדברים מפי רבי יהושע בן לוי, הוא מיהר בכל יום לקחת את נכדו לבית הספר, ורק אחר כך היה מתיישב לאכול ארוחת בוקר. ישנם יהודים מהדרים ומחמירים שלא לאכול לפני שהם מברכים על הלולב בחג הסוכות, או לפני שהם שומעים תקיעת שופר בראש השנה. אבל אותם חכמים לא אכלו ארוחת בוקר לפני שלקחו את הנכדים שלהם ל'חדר'. (קידושין ל.)

מהסיפור הזה אנחנו למדים שעל הסבא לא מוטלת חובה למול את בנו, או לחתן אותו, או לשחות וכיוצ"ב. אבל חובה עליו ללמד את נכדו תורה או לדאוג שהנכד ילך למקום שבו יקבל חינוך יהודי והמורים ילמדו אותו תורה, אך האם יש עליו חובה להוצאה ממונית על כך?

הרב אשר וייס נשאל בנושא זה.

בדבר שאלתו עקב המשבר הכלכלי שפוקד את ארצות הברית, ורבים מיקירי הקהילה מתקשים לשלם שכר לימוד הבנים והבנות, והמצוקה מאיימת למוטט את מוסדות החינוך. באיזו מידה רובצת חובה על הסבים להוציא הוצאות לצורך חינוך הנכדים ואם זכאים המוסדות לדרוש מן הסבים תשלום זה.

הרב וייס הביא את דברי הרמב"ם שהבאנו לעיל

"קטן אביו חייב ללמדו תורה שנ' ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. ואין האשה חייבת ללמד את בנה, שכל החייב ללמוד חייב ללמד. כשם שאדם חייב ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנ'

והודעתם לבניך ולבני בניך. ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצווה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בנין. שני' ושננתם לבניך.....". (רמב"ם פ"א מהלכות תלמוד תורה הלכה א' - ג')

והסתפקו האחרונים האם בן הבן ובן הבת דינם שווה, ונראה לומר בפשטות שאין הבדל, חובת הסבא כלפי נכדיו אינה משנה, עם הנכדים הם הילדים של ביתו או של בנו.

אמנם לא נתברר בדברי הרמב"ם, הטור והשו"ע (יור"ד רמ"ה) אם מצווה ללמד את בן בנו בשכר או שמא אינו מצווה אלא בחנם? ולכאורה משמע מסתימת לשון הרמב"ם דאינו חייב ללמדו אלא רק בחנם, שהרי בהלכה ב' כתב "דהכתוב בא להקדים בנו לבן בנו, ולהקדים בן בנו לתלמידים", ובהלכה ג' כתב דחייב ללמד את בנו בשכר אבל אינו חייב ללמד אחרים בשכר, "וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם" ומדלא כתב שצריך לשלם שכר אלא בבנו משמע לכאורה דאף בבן בנו אינו מצווה ללמדו אלא בחנם.

אך באמת י"ל שמה שכתבו שצריך ללמד את בנו בשכר ה"ה לבן בנו דבני בנים הרי הם כבנים ועיקר כונתו לחלק בין יוצאי יריכו לזר, שהרי כתב שם "ואינו חייב ללמד את בן חבירו אלא בחנם", ולא כתב כן לגבי בן בנו אלא מהא ליכא למשמע מינה, אבל יש לומר שגם לרמב"ם מחוייב לשלם עבור בן בנו, והדיוק לא מוכרח.

ורוב הפוסקים נקטו שחייב ללמד את בן בנו אף בשכר, כ"כ הכסף משנה בדרך אפשר, והש"ך כתב ברמ"ה א'-

שחייב להשכיר מלמד גם לבן בנו, ושכן כתב המהרש"ל, וכן כתב גם בבאר היטב.

ואף שבשו"ת הב"ח שם פקפק בזה ונטה לומר דאינו מצווה ללמד את בן בנו אלא בחנם, נראה ברור להלכה דיש לנקוט ככל גדולי הפוסקים הנ"ל נגד דעת הב"ח.

ובשו"ע הרב הלכות ת"ת ס"ז כתב דחייב אדם ללמד בן בנו אף בשכר אם אין יד האב משגת.

ובשו"ת הגרעק"א סימן מ"ב דן בשאלה בברית מילה, במקרה שאין אבא, מי יברך להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, הסנדק? המוהל? או הסבא? ומסיק שם שהסבא יברך, כיון שלסבא יש יותר שייכות למצוות מילה, כפי

שלסבא יש חובה ללמד תורה את בן בנו, ובמקום שאין אב חייב הסב במילת הנכד, הרי דלעולם אב קודם לסב.

ובכ"מ כתב דמחויב אפילו לשכור מלמד ללמוד עם בן בנו, וא"כ ברכת להכניסו בברית... שייך יותר על אבי האב, גם י"ל דבהכנסת ברית עצמו שייכות יותר על אבי האב מעל אחר.

ומביא ראיה נוספת לכך **מחשן משפט** סימן פ"א סעיף א' כתב הרמ"א:

"מי שאמר לחתנו העשיר תלמד עם בןך ואני משלם לך פטור כיון

דלאו עני הוא ובלא"ה חייב ללמוד עם בנו יכול לומר משטה אני בך".

והלכה זו מובאת גם בסימן של"ו ס"א ברמ"א ושם לא כתב הרמ"א שעסקינן בחתן עשיר, והסמ"ע בסק"ה כתב דגם שם צריך להגיה דמירי בחתן עשיר.

אך הש"ך שם ס"ק ה' כתב דלאו דוקא עשיר אלא כל שאינו עני חייב האב ללמדו בשכר ולכן יכול הסב לומר משטה אני בך, כיון שזו חובה על האב ללמד את בנו תורה, אבל אם חתנו עני הוא ואינו יכול ללמדו בשכר חייב הסב ללמד את נכדו בשכר ואינו יכול לומר משטה אני בך.

ומדברי הרמ"א והש"ך למדנו: שחייב אדם ללמד את בן בנו אף בשכר אך אין זה אלא כשאין לאב כסף לשכור לו מלמד. אבל כשביד האב לשלם למלמד פטור הסב.

ויש לומר, שקשה להלום את דברי המהרי"ק שראינו לעיל, שהנכד לא מחוייב בכבוד הסבא, דהרי מוסכם לכל השיטות שהסבא מחוייב ללמד את בנו תורה, וקשה לומר שאם הסבא מחוייב ללמד תורה את נכדו, נכדו לא יהיה מחוייב בכבודו, וכן אחד הטעמים לכיבוד הורים הוא שהשווה את כבוד ההורים לכבוד השכינה ששלושה שותפים הם באדם אביו ואימו והקב"ה, ובודאי שגם הסבא והסבתא שותפים.

ב"ח יורה דעה סימן רמ

כיון דזקנו חייב ללמדו תורה כדאיתא דקידושין (ל א) היאך סלקא אדעתין דהוא נחשב לו לבן ללמדו תורה והוא אינו נחשב לו לאב לענין כבוד. ותו דעיקר טעם הכבוד שהשוה כבוד אב ואם לכבוד המקום הוא משום שלשה שותפין כמו שנתבאר בתחלת סימן זה א"כ מטעם זה גם אבי אביו בכלל השותפות.

האבות עטרה לבנים והבנים עטרה לאבות

"ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק: אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכות יעקב אבינו, משל לאחד שהיה לו דין לפני שלטון ויצא דינו מלפני השלטון לישרף וצפה אותו השלטון באסטרולוגיאה (בכוכבים) שלו שהוא עתיד להוליד בת והיא נישאת למלך, אמר כדאי הוא להינצל בזכות בתו, כן אמר הקב"ה כדאי הוא אברהם להנצל בזכותו של יעקב הה"ד 'לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם' (ישעיה כט כב) - יעקב פדה את אברהם".

מדרש זה תמוה למדי - הכיצד ניתן לטעון, כי יעקב, נכדו של אברהם, אשר נולד שנים רבות לאחר הצלת אברהם מכבשן האש הוא אשר הציל את סבו אברהם מכבשן זה?

בפרשת וירא הקב"ה אומר על אברהם: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט..". הקב"ה אומר אני יודע שאברהם ימשיך את דרך האמונה הצדקה והמשפט, וזו מעלתו הגדולה. ולכן אומר המדרש שאברהם ניצל מהכבשן בזכות שנכדו, יעקב ימשיך בדרכו.

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם: אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק (בראשית כ"ה, י"ט) בפסוק זה מופיע כפל לשון מיותר לכאורה. הכתוב מכנה את יצחק "יצחק בן אברהם", אך מיד חוזר ושונה: "אברהם הוליד את יצחק".

מסביר הרב חרל"פ, כי הכפל שבפסוק לא מלמד אותנו רק על מעלת יצחק בן אברהם, כי אם אף על מעלת אברהם אבי יצחק. מקור כוחו של יצחק נעוץ באביו - "ואלה תולדות יצחק בן אברהם", ובד בבד - מקור כוחו של אברהם נעוץ ביצחק בנו "אברהם הוליד את יצחק", ומקור הכח של אברהם הוא ביעקב, ומקור הכח של יעקב הוא באברהם.

"עטרת זקנים בני בנים" - עטרת מלשון כתר - הנכדים הם הכתר של הסבא והסבתא. ובלשון הרב חרל"פ:

"דכמו שהאבות הם מעלה לישראל שדוגלים באבותיהם הקדושים - אברהם, יצחק ויעקב, כן מעלה לאבות שתולדותיהם הם ישראל עם קדושו, כי האבות הם התמציות של התולדות".

ספר בראשית הוא כולו סיפורי דורות מדור אדם הראשון ועד בני ישראל. הקשר הבין דורי המובהק ביותר נמצא דווקא בסוף הספר: וַיֵּרָא יוֹסֵף

לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מֶכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יָלְדוּ עַל בְּרָכִי יוֹסֵף". וכן יעקב מתחיל את ברכותיו לבניו בברכה לנכדיו אפרים ומנשה.

התורה לא מספרת לנו על הקשרים בין האבות לנכדיהם על אף שבודאי הם ראו אותם, אברהם ראה את יעקב ועשו, ויצחק ראה את בני יעקב. הרב כשר מצטט בספרו "תורה שלמה" מתוך כתב יד של מדרש "אור האפלה" על הפסוק "וַיְהִי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר וְלִמָּה הַזְכִּיר שְׁמוֹת בְּנֵי יַעֲקֹב כֵּךְ? אֵלֵּא כִּשְׂרָאָה יִצְחָק אֶת בְּנֵי יַעֲקֹב שֶׁמַּח שִׂמְחָה גְדוֹלָה לְפִי שְׂכּוֹלָם כִּשְׂרִים כִּיעֲקֹב, וְעַלִּי הַכְּתוּב אֹמֵר "רְאֵה בָּנִים לְבִנְיָן". וכן מובא במדרש תנחומא (הישן וישלח "ויבא יעקב שלם" שיעקב) למד תורה מסבו אברהם: "אין לך אדם שהיה יגע בתורה כאבינו יעקב, כמה דאת אמר: "וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֱהָלִים", אין כתיב כאן 'יושב אהל', אלא "ישב אהלים"; יוצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של עבר, ומבית מדרשו של עבר, לבית מדרשו של אברהם".

גם מערכת המשפט האזרחית הכירה בזכות של הסבים והסבתות בקשר עם נכדיהם, ובחשיבות הקשר גם לנכדים.

כך מובא באתר של בתי המשפט.

בית המשפט לענייני משפחה קבע, כי יש להכיר בזכותם המהותית של סבים לקיים קשר עם נכדיהם ועל כן הורה על קיום הסדרי ראייה בין סבים לנכדם על אף התנגדות האם.

לאחר שאמו של קטין בן כשנתיים סירבה להיעתר לבקשת סביו, הוריו של האב, לקיים עמו קשר, בטענה כי הם מתנהלים באלימות וקיום הקשר עמם לא יהא לטובת הפעוט, הגישו הסבים תביעה לבית המשפט לענייני משפחה בקריות, בבקשה שיורה על קיום הסדרי ראייה בינם ובין הנכד, זאת בשם לב, כי אבי הקטין אינו בקשר עמו, והסבים הם הנושאים בתשלום מזונותיו במקומו. השופטת מרינה לוי קיבלה את התביעה וקבעה, כי נושא הסדרי הראייה בין סבים לנכדיהם הוא נושא מורכב שנדון בערכאות שיפוטיות, בוועדות ואמנות, אך טרם הוכרע באופן חד משמעי. יחד עם זאת, תקנות סדר הדין האזרחי מאפשרות לסבים להגיש תובענה בעניין הקשר בינם ובין נכדיהם בהתקיים תנאים מסוימים, ומכאן שהמחוקק מכיר בזכותם הדינית לקיום קשר זה. עוד נקבע, כי מתן האפשרות להגיש תביעה שכזו, מעידה על הכרתו של המחוקק בזכותם העצמאית של סבים לקיים קשר עם נכדיהם. בנוסף, על פי חוק הכשרות

והאפוטרופסות, רשאי ביהמ"ש להיענות לבקשת סבים לקשר עם הנכד כשהדבר נחוץ לשמירת ענייניו של הקטין.

"ככלל, טובתו של קטין לקיום קשר שוטף ורצוף עם שני חלקי המשפחה בכלל ועם הסבים משני הצדדים - בפרט. קשר זה מעבה את מעטפת הביטחון של הקטין, מפרה אותו ומחבר אותו אל שורשיו..." כתבה השופטת.

אין ספק שפסיקה זו מתכתבת היטב עם מקורות חז"ל וחכמי ישראל שהבאתי לעיל.

ונסיים בפנינה נפלאה:

תלמידי הרב רוזובסקי זצ"ל (מראשי ישיבת פונוב'ז) מספרים, שכאשר ניגש אל הרב סבא "טרי" ובישר לו על הולדת נכדו או נכדתו הראשונים היה מברכו: "מזל טוב לך, נהיית אדם". לפליאת הסובבים הסביר הרב: "הבורא יתברך נטע בכל בעלי החיים תכונות ואנסטינקטים בעזרתם יטפלו, יאכילו, ירחצו, וילמדו את צאצאיהם; לעוף, לרוץ, לטרוף, למצוא מאכל, להמלט מאויב, ועוד. כי רק כך תוכל הבריאה להתקיים, ויהא קיום לבעלי החיים. אך, ברגע בו הגוזל, הגור, יהפכו לעצמאים ינותק הקשר ביניהם. אותו דוב שהיה מוכן לקרוע לגזרים להלחם בכל אויב שבא לפגוע בגוריו - יהפוך לאויב הגדול והאכזר ביותר של בנו הגור - הדב המבוגר. בדור שלישי, אין כלל בעל חי בעולם שיש לו קשר כל שהוא. יחיד הוא האדם החש תחושת אחריות גם לאחר שבנו או בתו בגרו ואינם תלויים בו עוד. הקשר המשפחתי מתרחב והולך ומקיף גם לדור שני - לנכד/ה. ולכן רק לו יאה התואר "אדם". ולכן, כך אמר ר' שמואל רוזובסקי, ברכתי לו רק עתה, עם הולדת הנכד/ה ראוי אתה לתואר "אדם" - "מזל טוב, אדם".

לסיכום הדברים:

א. יש מחלוקת אחרונים האם הנכד חייב בכבוד הסבא והסבתא, ונראה למעשה שרוב הפוסקים סוברים שחייב, ייתכן לומר שאינו חייב מדאורייתא אלא מדרבנן.

ב. הסבא מחוייב ללמד את נכדיו תורה, כמובן "שחכם עיניו בראשו" ויש לעשות זאת בחכמה כדי לא להביא למתח עם ההורים.

ג. נחלקו הפוסקים האם חובת הסבא בלימוד תורה לנכדיו גוררת גם הוצאה ממונית במידה ולהורים אין את האפשרות. יש סוברים שיש

לסבא גם חבות ממונית בשעת צורך, ויש סברו שאין.
ד. הקשרים בין הסבא והסבתא לנכדים חשובים לסבא ולסבתא, ואף
חשובים להתפתחותם הרגשית של הנכדים.
שנזכה: "שנהיה אנחנו וצאצאינו, וצאצאי צאצאנו, וצאצאי עמך בית ישראל
כולנו, יודע שמך ולומדי תורתך לשמה".